

Н.М. Власова

Донецький національний університет, Україна

СТУДЕНТСТВО УКРАЇНИ В 1953 – 1964 рр.: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

У статті аналізується джерельна база теми «Студентство України в 1953 – 1964 рр.». Розглянуті різноманітні види джерел, як ті, що вже опубліковані, так і такі, що вводяться до наукового обігу вперше. Досліджені матеріали архівів Донецька, Харкова, Херсона, Львова, Києва та Одеси. Використана джерельна база з теми дослідження надає можливість оперувати достатніми фактами для вивчення проблеми розвитку студентства, допомагає скласти уявлення про життя молоді тих часів.

Становище студентського життя, його розвиток та особливості висвітлювались в багатьох джерелах. Знайомство з джерельною базою надає можливість досліднику подивитися на предмет дослідження з різних боків, сформувати власне бачення проблеми, виділити ще не вивчені аспекти. Тому аналіз джерельної бази – першочергове завдання науковця, відправна точка будь-якого дослідження.

Метою даної статті є спроба дослідити джерельну базу теми «Студентство України в 1953 – 1964 рр.». Саме джерела є носієм відомостей про епоху, яка вивчається, вони дозволяють об'єктивно, критично та повною мірою уявити реальну картину буття. Джерела мають інформативний потенціал та розкривають світогляд суспільства епохи. Вони дозволяють вивчати закономірності історичного процесу, з'ясувати раніше невідомі фактори студентського життя в період хрущовської відлиги, які залишили по собі багаті й різноманітні документи й матеріали.

Хронологічні рамки дослідження – час хрущовської відлиги (1953 – 1964).

У дослідженні використовувались як вже опубліковані документи, так і такі, що вводяться до наукового обігу вперше. Це джерела з фондів восьми архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, державних архівів Донецької, Львівської та Херсонської областей, а також державних архівів міст Києва, Харкова та Одеси.

Джерела, що стали основою даного дослідження, поділяються за походженням та змістом на наступні групи:

1. Законодавчі акти.
2. Нормативні документи.
3. Діловодна поточна документація державних установ.
4. Документи комуністичної партії та комсомолу.
5. Статистичні матеріали.
6. Соціологічні дослідження.
7. Матеріали періодичної преси.
8. Документи особистого походження.
9. Художня література.

До першої групи джерел належать перш за все Конституція СРСР 1936 р. та Конституція УРСР 1937 р., що діяли під час досліджуваного періоду. Крім того, до законодавчих актів відносяться закони СРСР та УРСР, укази Президій Верховних Рад СРСР та УРСР, які були опубліковані у відповідних офіційних виданнях та збірках: «Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР» [1], «Хронологічне зібран-

ня законів, указів Президії Верховної ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР» [2]. Ці джерела цінні тим, що вони визначали основні напрямки державної політики щодо функціонування вищої школи.

Другу групу джерел становлять нормативні документи виконавчих органів влади усіх рівнів – урядів СРСР та УРСР, міністерств та відомств республіки, обласних, районних та міських виконкомів і їх відділів. До них можна зарахувати укази та постанови урядів держави та республіки, циркулярні розпорядження та накази міністрів вищої і середньої спеціальної освіти, накази місцевих виконавчих органів. Ці джерела дозволяють простежити позицію держави щодо розвитку вищої школи, надають можливість простежити конкретні заходи, направлені на розвиток та вдосконалення мережі відповідних навчальних закладів, комплектування контингенту студентів, організацію навчання та виробничих практик тощо. Частина цих документів була надрукована. Так, деякі постанови Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР опубліковані у збірнику «Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции» [3]. У збірнику «Киевский университет (документы и материалы) 1834 – 1984 pp.» містяться документи та матеріали, які освічують історію та основні етапи діяльності вузу [4]. Правове положення ВНЗ в системі вищої освіти висвітлюють нормативні акти, надруковані у збірнику «Правовой статус вузов в СССР» [5].

Щоб з'ясувати, наскільки дієвими були заходи, що запроваджувалися в нормативних актах, як саме вони реалізовувалися на місцях і наскільки відповідали реальним умовам життя, необхідно звернутися до документів поточного діловодства державних установ. Вони складають окрему, третю, групу джерел. До неї слід віднести діловодну поточну документацію: матеріали окремих ВНЗ, річні звіти, довідки, інформацію, які зберігаються в архівах. Документи окремих ВНЗ УРСР авторкою були знайдені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України [6], Державному архіві м. Києва [7], у Державних обласних архівах м. Харкова [8], Одеси [9], Донецька [10], Львова [11] та Херсона [12]. Саме в цій категорії документів зосереджена значна кількість інформації про роботу вищих навчальних закладів УРСР та про результати набору студентів, розподіл випускників. Матеріали обласних управлінь освіти надають відомості про науково-дослідну роботу вищих навчальних закладів та виробничу практику студентів. Звіти вузів про фінансування, навчально-матеріальне та матеріально-побутове забезпечення вузів і студентів можуть бути використані для вивчення матеріально-побутових умов, навчальної та наукової діяльності студентів.

Важливою з точки зору інформаційного потенціалу групою джерел є документи і матеріали комуністичної партії та комсомолу. У політичній системі СРСР роль комуністичної партії була провідною і надзвичайно вагомою – її вважали керівною силою у структурі управління державою. Усі рішення партійних з'їздів та пленумів були опубліковані у багатотомному виданні «Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1988)» [13]. Документи, що висвітлюють період 1953 – 1964 років, містяться в 8 – 10 томах названого багатотомника. Рішення Компартії України зібрані також у відповідному двохтомнику «КПУ в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК» [14]. Крім того, партійні рішення друкувалися у тематичних збірках документів. Так, у збірнику «Народное образование в СССР» [15] опубліковані постанови Центрального комітету партії з питань середньої та вищої школи. Деякі документи партійних органів були взяті авторкою у Центральному державному архіві громадських об'єднань України [16], державному архіві Донецької області [17] (Донецький обласний комітет КП України).

Практично все життя студентів ВНЗ УРСР було підпорядковано та підзвітне комсомолу. В архівах зберігаються довідки комсомольських організацій навчальних закладів про стан культурно-побутового обслуговування молоді, доповідні записки, листування Донецького обласного комітету комсомолу з ЦК ЛКСМУ з питань роботи вищих навчальних закладів. Це довідки про роботу студентських комсомольських організацій вузів та технікумів Донецької області про виконання постанови ЦК ВЛКСМ про боротьбу комсомольських організацій з проявами хуліганства серед молоді. Проте найбільша цінність документів цієї групи полягає в наявності у них інформації про життя студентської молоді.

До п'ятої групи джерел належать статистичні матеріали. Досить цінними в цьому плані є підсумкові дані перепису населення, спеціальні статистичні збірники [18], [19], довідники та щорічники [20], [21]. У них містяться основні показники кількості студентів, випуск та прийом їх у вищі навчальні заклади УРСР. Подані дані по окремих областях України. Цінність таких документів полягає в тому, що вони вміщують фактологічний матеріал, який подає відомості щодо поточної статистики студентів у ВНЗ. Саме ці документи дозволяють простежити динаміку мережі навчальних закладів та студентського контингенту, надають можливість скласти таблиці та діаграми, які доповнюють текст роботи.

Шоста група джерел – це соціологічні дослідження, які опубліковані у багатьох соціологічних нарисах: «Социально-демографический портрет студента» [22], «Бюджет времени студента» [23], «Советское студенчество» [24] та ін. В них розглядаються соціальні характеристики студентів, статевий стан, професійне становище молоді, інтереси та розподіл дозвілля студентів. Загалом всі дані надають можливості у комплексі відтворити реалії студентського життя цього періоду.

До сьомої групи належать матеріали періодичної преси, що дозволяють глибше зануритись в життя студентів, відчуті їх проблеми та радощі. Матеріали тогочасної багатотиражної вузівської преси різноманітні. Це газети: «За наукові кадри» [25] Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, «Факти та події» [26] Донецького державного університету, «Сталінські кадри» та «Харківський університет» [27] Харківського університету ім. Горького, «За радянську науку» [28] Львівського державного університету ім. Івана Франка. Також цікава тогочасна республіканська та обласна преса «Комсомолец Донбасу» [29], «Соціалістичний Донбас» [30], «Комсомольська правда» [31] та ін., які за умови їх критичного сприйняття допомагають простежити життя студентів у той період.

Однією з найважливіших є восьма група джерел – документи особистого походження. Перш за все, це спогади, зібрані авторкою шляхом опитування людей, що навчалися у вищих навчальних закладах України в 1953 – 1964 рр. Авторські інтерв'ю з колишніми студентами: Сталінського педагогічного інституту С.Л. Шустіною¹, Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка Е.Н. Стукановим², Харківського педагогічного інституту ім. Горького Є.С. Острасем³, Донецького медичного інституту ім. М. Горького В.Я. Тарасенком⁴, Азово-Чорноморського сільськогосподарського інсти-

¹ Матеріали інтерв'ю. Шустіна С.Л. 1933 р. народження, м. Речіца, Білорусь, бесіда тривала 20 хвилин, запис зроблено автором 07.01.2009 р.

² Матеріали інтерв'ю. Стуканов Е.Н. 1931 р. народження, м. Донецьк, бесіда тривала 3 хвилини, запис зроблено автором 05.01.2009 р.

³ Матеріали інтерв'ю. Острась Є.С. 1935 р. народження, Харківська область, бесіда тривала 1 годину, запис зроблено автором 06.03.2009 р.

⁴ Матеріали інтерв'ю. Тарасенко В.Я. 1932 р. народження, м. Донецьк, бесіда тривала 2 години, запис зроблено автором 20.01.2009 р.

туту Д.П. Бевз, Н.Г. Боровік, А.А. Цаповою¹. Вони дозволяють побачити життя та діяльність студентської молоді, їх побут та навчання, вивчити історію «знизу», крізь життєвий світ колишніх студентів ВНЗ.

До дев'ятої групи матеріалів належить художня література. Для висвітлення нашої теми можуть бути використані твори Н. Тарасенка «А в чем счастье?» [32], Е.А. Притчиної «Чем ты живешь?» [33] та ін., – це нариси про студентів-комсомольців 30 – 60-х років. Головні герої цих творів – молоді люди, котрі розкривають свої звички, ставлення до навчання і праці в повсякденному житті та інших складних ситуаціях. Ці джерела сприяли дослідженню повсякденного студентського побуту та організації відпочинку студентів в період канікул. Матеріали художньої літератури виступають універсальним джерелом з різних аспектів студентського життя та вдало доповнюють інші групи джерел – діловодну поточну документацію, періодичну пресу і т.д.

Загалом же для висвітлення основних аспектів проблеми студентського життя в досліджуваній період залучено багатий фактичний матеріал. Значна частина використаних матеріалів вводиться до наукового обігу вперше. Це архівні дані, усні історії та інтерв'ю, записані автором з колишніми студентами ВНЗ. Таким чином, використана джерельна база з теми дослідження надає можливість оперувати достатніми фактами для висвітлення проблеми розвитку студентства України в 1953 – 1964 рр. Аналіз джерел свідчить про високий рівень їх репрезентативності.

Проблема, яка підіймається у дослідженні, має велике практичне значення. Аналіз джерел допомагає скласти уявлення про життя студентської молоді у 1953 – 1964 рр.

У перспективі автор статті має намір розвинути означену тему за географічним принципом, включивши до сфери уваги інші регіони України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 – 1975 : в 4 т. – М. : Известие советов депутатов трудящихся СССР. – 1975 – 1976. – 450 с.
2. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – К. : Держполітвидав УРСР, 1964. – Т. 4 – 7. – 370 с.
3. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / [Л.И. Карпов, В.А. Северцев, Е.И. Войтенко и др.]. – М. : Советская наука, 1957. – 656 с.
4. Киевский университет (документы и материалы). 1834 – 1984. – Київ : Вища школа, 1984. – 182 с.
5. Барабанова Н.С. Правовой статус вузов в СССР / Барабанова Н.С. – М. : Издательство Моск. ун-та, 1979. – 216 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.Р. – 4621. – Оп. 2, 7 ; Ф.Р. – 27. – Оп. 19 ; Ф.Р. – 2. – Оп. 10, 8, 7.
7. Державний архів м. Києва. – Ф.Р. – 308. – Оп.12. – Ф.Р. – 342. – Оп. 15.
8. Державний архів Харківської області. – Ф.Р. – 1682. – Оп. 8, 13 ; Ф.Р. – 1584. – Оп. 21, 22 ; Ф.Р. – 2792. – Оп. 7.
9. Державний архів Одеської області. – Ф.Р. – 126. – Оп. 8 ; Ф.Р. – 1438. – Оп. 12 ; Ф.Р. – 2147. – Оп. 4.
10. Державний архів Донецької області. – Ф.Р. – 1087. – Оп. 2 ; Ф.Р. – 3765. – Оп. 1 ; Ф.Р. – 4318. – Оп. 1.
11. Державний архів Львівської області. – Ф.Р. – 120. – Оп. 5, 32, 35 ; Ф.Р. – 203. – Оп. 1 ; Ф.Р. – 119. – Оп. 6, 7, 11, 29. ; Ф.Р. – 312. – Оп. 2 ; Ф.Р. – 1917. – Оп. 2.
12. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р. – 469. – Оп. 4.
13. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – [9-е изд., доп. и испр.] – М. : Политиздат, 1985. – Т. 8 – 10 : 1946 – 1965. – 542 с.
14. КПУ в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Политиздат Украины, 1977. – Т. 2 : 1941 – 1976. – 183 с.
15. Народное образование в СССР : сборник документов / [под ред. А.А. Абакумова, Н.П. Кузина]. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.

¹ Матеріали інтерв'ю. Боровік Н.Г. 1931 р., Бевз Д.П. 1930 р., Цапова А.А. 1929 р. народження, м. Макіївка, бесіда тривала 2 години, запис зроблено автором 05.01.2007 р.

16. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф.Р – 1. – Оп. 24.
17. Державний архів Донецької області. – Ф.Р. – 326. – Оп. 8, 10 ; Ф.Р. – 424. – Оп. 2.
18. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР : статистичний збірник. – Київ, 1973.
19. Население СССР 1987 : статистический сборник. – Москва : Финансы и статистика, 1988.
20. Народное хозяйство УССР : стат. ежегодник : к 60-летию образования Союза Сов. Соц. Республик / [ответс. за вып. Б.А. Сивко]. – К. : Техника, 1982. – 383 с.
21. Народне господарство УРСР : статистичний щорічник. 1960 – 1964 р.
22. Социально-демографический портрет студента / [под ред. Э.К. Васильева]. – М. : Мысль, 1986. – 96 с.
23. Бюджет времени студента. – Минск, 1971. – 92 с.
24. Рубина Л.Я. Советское студенчество (социологический очерк) / Рубина Л.Я. – М. : Мысль, 1981. – 200 с.
25. За наукові кадри – орган партбюро, ректорату, комітету ЛКСМУ та профкому Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. – 1954, 1955, 1956, 1957.
26. Факти та події – інформаційний тижневик Донецького університету – орган первинної профспілкової організації працівників. – 2007. – № 4.
27. Сталінські кадри – орган парткому, ректорату, комітету ЛКСМ, профкому і місцевому Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. О.М. Горького. – 1955, 1956 (з 1958, 1960, 1962, 1964 р. – Харківський університет).
28. Піддубняк О. Мехмат в ретроспективі / О. Піддубняк // Баготиражка Львівського університету ім. Івана Франка. – Львів : Політехніка Лодзька, 2007. – 108 с.
29. Комсомолец Донбасу – орган Сталінського (з 1961 р. – Донецького) обкому ЛКСМУ. – 1955, 1964.
30. Соціалістичний Донбас – орган Сталінського (з 1961 р. – Донецького) обкому, Сталінського (з 1961 р. – Донецького) міському Компартії України, Сталінського (з 1961 р. – Донецького) обласного виконавчого комітету ради депутатів трудящих. – 1961, 1964.
31. Библиотека «Комсомольской правды». – М. : Правда, 1966, 1968. – № 9, 12.
32. Тарасенко Н. «А в чем счастье?» / Тарасенко Н. – Владимирское княжество, 1964. – 107 с.
33. Притчина Е.А. «Чем ты живешь?» / Притчина Е.А. – М. : Московский рабочий, 1974. – 112 с.

Н.Н. Власова

Студенчество Украины в 1953 – 1964 гг.: источниковая база

В статье анализируется источниковая база изучаемой темы «Студенчество Украины в 1953 – 1964 гг.». Рассмотрены разнообразные виды источников, опубликованные и те, которые вводятся в научный оборот впервые. Исследованы материалы архивов Донецка, Харькова, Херсона, Львова, Киева и Одессы. Исползованная источниковая база по теме исследования дает возможность оперировать достаточными фактами для изучения проблемы развития студенчества, помогает составить представление о жизни молодежи этого периода.

N.N. Vlasova

The Studenthood of Ukraine in 1953 – 1964: Resource Base

In the article it is analysed the resource base of the studied theme «The studenthood of Ukraine in 1953 – 1964». The various kinds of resources are viewed, both published and introduced into scientific circulation for the first time. The archival materials of Donetsk, Kharkiv, Kherson, Lviv, Kyiv, Odesa are researched. The resource base used on the theme of research gives the possibility to operate sufficient facts for studying of the studenthood development problem and helps to make up a clear view of youth's life of that period.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2009.